

УДК 821.161.2

**Тетяна Іртуганова,
викладач кафедри іношомовної підготовки
іноземних громадян
Східноукраїнського національного університету
(м. Сєвєродонецьк, Україна)**

СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДІ XVII СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню структури українських проповідей XVII століття, зокрема української барокової проповіді. Основи цих творів було започатковано риториками, які читалися в Києво-Могилянській академії, що мала велике значення для розвитку української ораторської прози.

Найдавніший курс риторики, що дійшов до нашого часу, – «Оратор Могилянський, прикрашений досконалими авторськими розділеннями Марка Туллія Цицерона» («Orator»), що викладався Йосипом Кононовичем-Горбацьким. У цій риторичі відчутний вплив гуманістів епохи Відродження, що тісно поєднували риторичу з логікою. Це могло стати підґрунтям створення стилю бароко.

Пізніші риторичи вирізняються назвами, на які вплинув стиль бароко.

Ключові слова: проповідь, бароко, риторика, гомілетика, Києво-Могилянська академія.

Статья посвящена исследованию структуры украинских проповедей XVII столетия, украинской проповеди барокко. Основы этих произведений были заложены риториками, что читались в Киево-Могилянской академии, которая имела большое значение для развития украинской ораторской прозы.

Древнейший курс риторики, дошедший до нашего времени, – «Оратор Могилянский, украшенный совершенными авторскими разделениями Марка Туллия Цицерона» («Orator»), читавшийся Иосифом Кононовичем-Горбацьким. В этой риторике оцутимо влияние гуманистов эпохи Возрождения, которые тесно объединяли риторичу с логикой. Это могло стать фундаментом создания стиля барокко.

Другие риторичи, созданные позднее, отличаются названиями, на которые повлиял стиль барокко.

Ключевые слова: проповедь, барокко, риторика, гомілетика, Києво-Могилянська академія.

The article deals with the structure of Ukrainian sermons of the XVII century, including Ukrainian baroque sermons. The basis for these works was laid by rhetorics delivered at Kyiv-Mohyla Academy, which was of great importance for development of Ukrainian oratorical prose.

V. Krekoten identifies two ways of development of Ukrainian literary sermon: 1) on the Greek pattern; 2) on the Latin-Polish pattern.

The first type of sermons was typical of literature before the XVII century. In the second half of the XVII century, there was a need to resist the influence of Catholicism; therefore Orthodox preachers resorted to experience of adversaries, namely, Polish baroque preachers. Ukrainian sermons were quite influenced by Polish sermons at that time.

By the end of the XVI – beginning of the XVII century, Ukrainian preachers, focusing on the Greek patterns, did not adhere to the strictly defined form of church sermons. And they called their works as «word», «edification», «conversation». The main attention was paid to the content of sermons, but not to their external form. A preacher did not care about the order of thoughts, unity of the subject and view of the object. In those days, school regular rules about preaching did not exist. The former conversation of the priest with parishioners became a literary work, for which there were imposed certain requirements. The impetus for the formation of a new type of sermons was the reform of school education, namely, the establishment of Kyiv Collegium. It played a crucial role in development of the theory and practice of Ukrainian oratorical prose of the XVII century. As A. Yeleonska noted, the courses of poetics, rhetoric, philosophy, delivered at that institution, relied mainly on the ancient eloquence theory developed by Aristotle, Cicero, Quintilian.

In the middle of the XVII century, trends of the Baroque style were reflected in the theory of oratorical prose in Ukraine.

According to V. Shevchuk, aesthetics of prose was defined by rhetorics that, first of all, defined the oratorical art.

The oldest course of rhetoric that has come down to us is «Mohylean Orator», decorated by perfect author's remarks of Mark Tullius Cicero («Orator»), taught by Josyp Kononovych-Horbatsky. His rhetoric consisted of two parts: rhetoric itself and dialectic, i.e. represented by the Temple of the Muses and the Temple of Wisdom. The course had an introduction and three treatises. In general, in this rhetoric there is felt significant impact of humanists of the Renaissance, closely combining rhetoric with logic and believing that the latter is a science of both concept (intelligence) and sign (speaking). In our point of view, basing on logic could be the basis for creation of such a structured style as Baroque.

Other rhetorics, created later, differed by names, which were markedly influenced by baroque. For example, «Gates of Oratorical Department» opened not a thorny, but a beaten path to the top of rhetoric; they showed a student, who had started, two stages or two ideas of learning, or rhetoric of 1689 by J. Walewski «Rhetor Roksolansky».

In Ukrainian sermon literature, the theory of the Baroque style was formed by the treatise «Nauka, albo sposob zlozhennya kazannya» («The Science or the Way to Compose Sermon»), included into the book of Ioanykiy Halyatovsky «Klucz rozumynnya» («The Key of Understanding»), the first edition of which was published in Kyiv in 1659. It was written in the literary Ukrainian language.

All the known Ukrainian preachers of that time – Meletiy Smotrytsky, Kyrylo Trankvilion Stavrovetsky, Leontiy Karpovich, Petro Mohyla, Ioanykiy Halyatovsky, Anthoniy Radyvylovsky, Dymytriy Tuptalo based their works on the Bible and the works of the Church Fathers. However, it did not prevent them from building their sermons on various schemes and providing them with different emotional colouring. We can say that preachers of the first half of the century wrote on the Greek-Slavic pattern, and of the second half – on the Latin-Polish one.

Key words: sermon, baroque, rhetoric, homiletics, Kyiv-Mohyla Academy.

Проповідь – це християнська церковна настанова, що викладається у храмі після літургії. Її мета – розповісти та пояснити слухачам учення Ісуса Христа. Учення про проповіді становить предмет особливої богословської науки – гомілетики [1].

Дослідженням особливостей української проповіді XVII століття в різні часи займалися О. Єлеонська [2], І. Ісіченко [4], В. Кречотень [5], С. Маслов [6], О. Матушек [7], М. Сумцов [12–14], В. Шевчук [16].

В. Кречотень виділяє два шляхи розвитку української літературної проповіді:

- 1) за грецьким зразком;
- 2) за латино-польським зразком.

Перший тип проповіді характерний до початку XVII століття, а в другій половині з'являється необхідність протистояти впливові католицизму. Створені за схоластичною моделлю проповіді виникли в Польщі вже у XVI столітті. І, хоча європейська проповідь вже відходить від такої моделі, українська на той час зазнала впливу польської.

До кінця XVI – початку XVII століття українські проповідники, орієнтуючись на грецькі зразки, не дотримувалися суворо визначеної форми церковної проповіді. І свої твори називали співвідносно – слово, повчання, бесіда. Основна увага зверталася на зміст проповіді, увага зовнішньому виглядові не приділялася. Про порядок думок, єдність предмета і погляд на предмет проповідник не дбав. У ті часи шкільких систематичних правил проповідування ще не існувало [5]. Колишня бесіда священника з прихожанами стає літературним твором, до якого висуваються характерні вимоги. Поштовхом для формування нового типу проповідей стала реформа шкільної освіти.

Вагоме значення для розвитку теорії і практики української ораторської прози XVII століття мала діяльність Києво-Могилянської академії.

Як зауважує О. Єлеонська, курси піїтики, риторики, філософії, що читалися в цьому закладі, переважно ґрунтувалися на античній теорії красномовства, розробленій Аристотелем, Цицероном, Квінтіліаном.

В. Нічик уважає, що лекційні курси, прочитані в Могилянській академії, твори її професорів та вихованців уміщували ідеї, що за своїм змістом, методами, джерелами, цитованими авторами були співзвучні

схоластиці, концепціям доби Відродження, Реформації, раннього Просвітництва [8, с. 56].

У середині XVII століття в теорії ораторської прози в Україні знаходять віддзеркалення тенденції стилю бароко.

Д. Чижевський зазначає: «Саме поняття літературного бароко ввійшло в науку лише недавно, по Першій Світовій війні. Поняття «бароко» прикладали раніше лише до сфери пластичних мистецтв (архітектури, скульптури, малярства). Лише пізно помітили, що й стиль інших мистецтв (музика, література) має спільні риси із стилем мистецтв пластичних» [15].

За словами В. Шевчука, «естетика прози визначалася риториками». Опис їхніх курсів, укладений у 1982 році, налічує 123 підручники, з яких 127 укладено й прочитано в самій Могілянці, решта поза нею її учнями. Риторика визначали передусім ораторське мистецтво, тобто написане для виголошення [16].

Найдавніший курс риторики, що дійшов до нашого часу це «Оратор Могілянський, прикрашений досконалыми авторськими розділеннями Марка Туллія Цицерона» («Orator»), що читався Йосипом Кононовичем-Горбацьким. Його риторика складається з двох частин: власне риторики і діалектики, тобто з храму муз і храму Мудрості. Сам курс має вступ і три трактати, у вступі йдеться про мистецьке призначення риторики і вимоги до оратора. Трактат перший розповідає про силу красномовства, другий – про ораторську мову, третій – про тему досліджу, завершується курс епілогом. У діалектиці також розглядаються риторичні принципи, зокрема про судження, різновиди висловлювань, силіогізми тощо. Також автор наголошує на вмінні оратора відгукнутися на питання животрепетні. У цій риторичній відчутний вплив гуманістів епохи відродження, які тісно поєднували риторику з логікою й уважали, що остання є наукою як про поняття (розум), так і про знак (мовлення) [9]. На наш погляд, опертя на логіку могло стати підґрунтям створення стилю бароко.

Пізніші риторика вирізняються назвами, на які вплинув стиль бароко. Наприклад, «Ворота ораторського факультету для нових атлетів, що змагаються на літературних змаганнях відкривають не тернистий, а проторений шлях до високих вершин красномовства, вони скажуть учню, що приступає, дві стадії чи дві ідеї навчання або риторики 1689 року Й. Валецького «Ритор роксоланський, згідно до звичаїв своєї вітчизни навчений і для користі шляхетного юнацтва в колегії Київській вирощений». Письменник епохи бароко мав знаходити нові, несподівані, дотепні, вишукані висновки на супротивних засновках; для барокових митців це було ознакою проникливості розуму і воно йшло від барокового бачення світу як з'єднаності нез'єданого, супротивних способів думання, моральних засад і боротьби протилежностей у людині. Тож дисонанс, суперечливості, гіперболізація, загадковість, боротьба начал, подвійне читання текстів – основа цієї естетики. Саме тому наші поетики так багато уваги віддавали символам, емблемам, які були компонентами

метафоричного мислення. В. Маслюк пише, що автори давніх українських поетик і риторик багато уваги приділяли питанням стилю художньої мови, зокрема тропам і фігурам, і всі їх зусилля були скеровані на те, щоб переконати і навчити слухача».

М. Трофимчук згадує, що спроби узгодження рекомендацій західноєвропейських теоретиків, викладених у нормативних курсах, з особливостями літературного процесу в Україні (хоча, можливо, з дидактичною метою), спричинили появу теоретичних концепцій українського літературного бароко [16, с. 93].

На думку О. Єлеонської, значну роль у цьому відіграла книга Іоанікія Галятовського «Ключ розуміння», що вийшла першим виданням у Києві в 1659 році. Ця книга була написана не загальноприйнятою латинською, а українською мовою. У передмові-зверненні до читача Галятовський підкреслює смисл назви книги («ключ, який відкриває двері казнодійства, розкриває таємниці ораторської майстерності»). М. Сумцов підкреслює, що ця книга свідчить про роботу Іоанікія Галятовського з надзвичайно великою кількістю літератури. У проповідях трапляються посилання на римських письменників античності Овідія, Вергілія, Плінія, Цицерона, Сенеку, Квінта, Курція, Валерія Флакка, Флора та Євтропія. Автор добре знайомий з працями західноєвропейських схоластиків Петра Альфонсо, Петра Ключійського, Ансельма Кентерберійського, Альберта Великого, Фоми Аквінського. Часто цитуються «Зверцadlo історії» Вікентія з Бове, «Хроніку баварських герцогів» німецького історика і богослова Трителія, історичні твори Альберта Кранція, Іоана-Людвіка Вівеса, Яна Слейдана, Жана Бодена. Він використовує твір Павла Ювія (XVI століття) про посольство до Москви, упорядкований за розповідями російського перекладача Дмитра Герасимова, постійні посилання на «Анали» Баронія (XVII століття). Відома проповідникові також польська література того часу: історики Мартин Бельський, Стрийковський, проповідники П. Скарга, Я. Вуек, А. Апатович та інші.

Разом з проповідями до цієї книги було включено трактат «Наука альбо способ зложеня казаня», який остаточно сформував теорію нового стилю – бароко в українській проповідницькій літературі. Окрім «Науки» серед риторик відомий додаток про проповідництво до латинської риторики, що викладалася в Київській академії біля 1688 року під назвою «Orator». Обидва трактати були дуже схожі між собою, проте останній було запозичено з «Eloquential Sacrae et humanaes parallela» Миколи Кавзіна, французького єзуїта. Вони застосовані до компілятивного засобу створення проповідей і починаються саме з коментарів, багатокольорників і конкордацій, необхідних для компіляцій.

В. Кречотень пише, що українська проповідь другої половини XVII століття має компілятивний характер (тобто, побудована з «матерії», запозиченої з найрізноманітніших книжних джерел).

Одні дослідники нараховували чотири роди ораторського мистецтва, а саме: з'ясувальний чи панегіричний, нарадний, судовий та навчальний.

Інші виокремлювали три: висловлювальний, нарадний й судовий або панегіричний, моральний та змішаний. Треті надавали перевагу поділові на два роди: моральний та панегіричний. Були прихильники зараховувати проповідь до одного – нарадного роду красномовства. Оскільки немає жодної проповіді, яка б цілком підпорядковувалась одному родові, й будь-яка проповідь повинна містити в собі повчання, то не безпідставно поділяли проповідь ще на змішану, що складається ще з поєднання висловлювальної й нарадної або усі проповіді відносять до одного – нарадного – роду красномовства, який містить у собі умовляння [9, с. 96].

Проповідницькі компіляції могли створюватися без особливих гомілетичних правил [9, с. 90]. Однак вони почали з'являтися в Київській академії рано й розміщувалися переважно в риториках чи у вигляді відокремлених зауважень або трактатів про проповіді, зважаючи на те, який західний порадак наслідували автори.

У західних порадаках з риторики або зовсім нічого не згадувалося про проповіді (риторика Зоарле), або знаходилися особливі трактати про неї, що мали на основі «*de doctrina Christiana*» Августина («*Viridarium utriusque eruditiorius tam sacrae quam profanae*» Ф. Мендози чи «*Eloquentiae sacrae et humanae parallela*» М. Кавзіна).

Деякі з київських риторів розміщували у своїх риториках особливі трактати про проповіді [9, с. 92].

Передусім – пише «*Orator*» – той, хто хоче написати священну промову повинен прочитати Євангеліє того дня, на який планує говорити, чи мати перед очима Святе Письмо й обрати якусь тему чи думку проповіді, проте переважно повинен обрати таку, яка була б йому по силам [9, с. 95].

Дійсно, переважно проповіді бароко створювалися на основі якоїсь цитати зі Святого Письма й були присвячені якомусь святу (такими були проповіді Лазаря Барановича, Іоанікія Галатовського, Антонія Радивиловського, Кирила Транквіліона-Ставровецького). Таким чином, епіграф містив у собі тему проповіді. Подібними із проповідей Димитрія Туптала, що дійшли до нас були «Піраміс Інокентія Гізеля» (цитата зі Старого Заповіту), «Слово на Успіння Пресвятої Богородиці» (Євангелія від Луки та Матвія), «Слово у 27 неділю про зігнуту жінку» (Євангелія від Луки).

Окрім того, це могли бути слова молитви («Слово на Святу Трійцю»).

Проте М. Вомперський пише, що до XVII століття у християнського красномовства виокремлювалося три види риторичних творів:

1. проповідь й екзегічні твори, які тлумачили тексти Св. Письма;
2. моральна проповідь, настановча проповідь;
3. богословська проповідь.

Цей розподіл було встановлено у Візантії в IV столітті Василем Великим й стало основним змістом гомілетичної діяльності східної християнської церкви [2, с. 26].

Риторика у старій Київській академії містила в першій частині вчення про риторичний винахід доказів як тих, що навчають чи розумових, так і переконуючих. А головним завданням проповіді є переконання та навернення до Бога.

У проповідях того часу особливе місце посідало пояснення імені. Так, наприклад, вони пояснювали утворення імені Мойсей від слів мой і сей, Марія від «море» тощо. Так можна робити через фігуру алюзію [11, с. 472].

Для барокової проповіді характерна чітка структура. За Цицероном та іншими риториками, розташування – це впорядковане розміщення винайдених предметів, що здійснюється чотирма засобами: 1) *expositio* (вдосконалення) – пояснення якоїсь думки чи пропозиції, що складається з п'яти частин; 2) алегорія – опис за подібністю; 3) розташування через загальні частини – початок, пропозиція, розповідь, ствердження, заперечення, висновок; 4) через хрію [10, с. 476], яку стали вважати «вождем і шляхом до всіх видів промов, як світських, так і священних». Іноді хрія додавалася до проповідей.

За першою україномовною гомілетикою «Наука альбо спосіб зложення казаня» можна визначити складники барокової проповіді:

1. ексордіум – перша частина, початок, де оратор підводить слухача до предмета нарації і визначає цей предмет, указує на головну думку (проповідник повідомляє, про що має намір говорити);

2. нарація – розповідь (викладається зміст проповіді – основна частина твору);

3. конклюдія – закінчення (підсумовується сказане, формулюються висновки твору).

У всіх частинах має реалізовуватися один і той самий зміст. Усі вони повинні підпорядковуватися темі.

М. Петров пише: «Вираз – це оброблений та витончений виклад через тропи і фігури винайдених і добре розташованих предметів. Якості виразу – три: витонченість, достоїнство і композиція». Тобто для барокової проповіді дуже важливою залишається форма. Вона ставала схоластичною, оскільки таким чином можна було показати красномовність оратора, освіченість, блискучість його промов. Автори намагалися зацікавити своїми промовами, повернути їхню увагу, справити враження.

Усі відомі українські проповідники того часу – Мелетій Смотрицький, Кирило Транквіліон Ставровецький, Леонтій Карпович, Петро Могила, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивилівський, Дмитрій Туптало ґрунтували свої твори на Святому Письмі та творах отців церкви. Проте це не заважало їм будувати свої проповіді за різними схемами та надавати їм різного емоційного забарвлення. Проповідників першої половини століття ми можемо назвати проповідниками, що писали твори за греко-слов'янським типом, другої – за латино-польським.

Перспектива подальших студій полягає у вивченні барокової проповіді періоду її розквіту і специфіки української барокової проповідницької культури.

Література

1. Барсов Н. Проповедь [Электронный ресурс] / Н. Барсов // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – Режим доступа : <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
2. Вомперский В. Риторика в России XVII–XVIII вв. / Вомперский В. – М. : Наука, 1988. – 180 с.
3. Іоанікій Галятовський. Наука альбо способ зложення казання / Іоанікій Галятовський // Українська література XVII ст. : Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 108–133.
4. Ісіченко І., архієпископ. Історія української літератури : епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Ісіченко І. – Л. : Святогорець, 2011. – 568 с.
5. Кречотень В. Новелістичні жанри давньої української прози / В. Кречотень // Вибрані праці. – К. : НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Обереги, 1999. – С. 188–205.
6. Маслов С. Етюди з історії стародруків / Маслов С. – К. : Укр. наук. ін-т книгозн., 1925 (Держтрест «Київ-Друк», 2-га друк.). – 79 с.
7. Матушек О. Символіка Богородиці в метатексті барокової літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Матушек О. – Харків, 1999. – 19 с.
8. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України / Нічик В. – К. : Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.
9. Петров Н. Из истории гомилетики в старой Киевской академии / Н. Петров // Труды Киевской духовной академии. – 1866. – № 1. – С. 86–124.
10. Петров Н. О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии от начала ее до преобразования в 1819 году / Н. Петров // Труды Киевской духовной академии. – 1868. – № 1. – С. 465–525.
11. Стратий Я. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии / Стратий Я., Литвинов В., Андрушко В. – К. : Наукова думка, 1982. – 343 с.
12. Сумцов Н. Иоаникий Галятовский (Къ истории южно-русской литературы XVII века) / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1884. – Т. 8. – № 3. – С. 371–390.
13. Сумцов Н.Ф. Иоаникий Галятовский (Къ истории южно-русской литературы XVII века) / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1884. – Т. 8. – № 1. – С. 1–20.
14. Сумцов Н. Иоаникий Галятовский (Къ истории южно-русской литературы XVII века) / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1884. – Т. 8. – № 2. – С. 183–204.
15. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) [Електронний ресурс] / Чижевський Д. – Нью-Йорк, 1956. – С. 48–317. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/chyzh/chy10.htm>.

16. Шевчук В. Муза роксоланська : Українська література XVI – XVIII ст. : у 2-х кн. / Шевчук В. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2 : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.

References

1. Barsov N. Propoved [Elektronnyy resurs] / N. Barsov // Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Efrona : v 86 t. (82 t. i 4 dop.). – SPb. 1890–1907. – Rezhim dostupa : <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
2. Vomperskiy V. Ritoriki v Rossii XVII–XVIII vv. / Vomperskiy V. – M. : Nauka. 1988. – 180 s.
3. Ioanykii Haliatovskiy. Nauka, albo sposob zlozhennia kazannia / Ioanykii Haliatovskiy // Ukrainska literatura XVII st. : Synkret. pysemnist. Poeziia. Dramaturhiia. Beletrystyka. – K. : Naukova dumka, 1987. – S. 108–133.
4. Isichenko I., arkhiepyskop. Istoriia ukrainskoi literatury : epokha Baroko (XVII–XVIII st.) : navchalnyi posibnyk [dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv] / Isichenko I. – L. : Sviatohorets, 2011. – 568 s.
5. Krekoten V. Novelistychni zhanry davnoi ukrainskoi prozy / V. Krekoten // Vybrani pratsi. – K. : NAN Ukrainy, Instytut literatury im. T. H. Shevchenka. – K. : Oberehy, 1999. – S. 188–205.
6. Maslov S. Etiudy z istorii starodrukiv / Maslov S. – K. : Ukr. nauk. in-t knyhozn., 1925 (Derzhrest «Kyiv-Druk», 2-ha druk.). – 79 s.
7. Matushek O. Symvolika Bohorodytsi v metateksti barokovoi literatury : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Matushek O. – Kharkiv, 1999. – 19 s.
8. Nychyk V. Petro Mohyla v dukhovnii istorii Ukrainy / Nychyk V. – K. : Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury, 1997. – 328 s.
9. Petrov N. Iz istorii gomiletiki v staroy Kiyevskoy akademii / N. Petrov // Trudy Kiyevskoy dukhovnoy akademii. – 1866. – № 1. – S. 86–124.
10. Petrov N. O slovesnykh naukakh i literaturnykh zanyatiyakh v Kiyevskoy akademii ot nachala eye do preobrazovaniya v 1819 godu / N. Petrov // Trudy Kiyevskoy dukhovnoy akademii. – 1868. – № 1. – S. 465–525.
11. Stratiy Ya. Opisanie kursov filosofii i ritoriki professorov Kiyevskoy Mogilyanskoy akademii / Stratiy Ya. Litvinov V., Andrushko V. – K. : Naukova dumka. 1982. – 343 s.
12. Sumtsov N. Ioanikiy Galyatovskiy (K istorii yuzhno-russkoy literatury XVII veka) / N. Sumtsov // Kiyevskaya starina. – 1884. – T. 8. – № 3. – S. 371–390.
13. Sumtsov N. Ioanikiy Galyatovskiy (K istorii yuzhno-russkoy literatury XVII veka) / N. Sumtsov // Kiyevskaya starina. – 1884. – T. 8. – № 1. – S. 1–20.
14. Sumtsov N. Ioanikiy Galyatovskiy (K istorii yuzhno-russkoy literatury XVII veka) / N. Sumtsov // Kiyevskaya starina. – 1884. – T. 8. – № 2. – S. 183–204

15. Chyzhevskiy D. Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu) [Elektronnyi resurs] / Chyzhevskiy D. – Niu-York, 1956. – S. 48–317. – Rezhym dostupu : <http://litopys.org.ua/chyzh/chy10.htm>.

16. Shevchuk V. Muza roksolanska : Ukrainska literatura XVI–XVIII st : u 2-kh kn. / Shevchuk V. – К. : Lybid, 2005. – Кн. 2 : Rozvynene baroko. Piznie baroko. – 728 s.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри
української мови та літератури
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
Бондаренко Галиною Петрівною*

Стаття надійшла до редакції 31 травня 2016 року